

LOUTKY – ZDROJ TVOŘIVOSTI NA ZÁKLADNÍ ŠKOLE

MACH Petr, CZ

Resumé

Tvořivost je schopnost člověka přistupovat k životním problémům a úkolům neotřelým způsobem, který je pro daného člověka jedinečným. U dospělého člověka je tvořivost zpravidla spojena se vznikem nových hodnot, dosud nepoznaného produktu, objevu, technologického procesu atd. Jinak je tomu v případě dětské tvořivosti. Dětská tvořivost přináší „nové objevy“ jen z hlediska subjektivního světa dítěte. Z pedagogického hlediska je důležité si uvědomit, že tvořivý proces není jen činnost rozumová. Jeho důležitou složkou je i představivost, fantazie, imaginace, dramatizace, hra atd. Současná škola, i přes výrazné transformační snahy, tuto skutečnost příliš nerespektuje. Příspěvek ukazuje jednu z cest, jak je možné rozvíjet tvořivost u žáků na 1. stupni základní školy.

Klíčová slova: tvořivost, tvořivý žák, tvorba loutek, dramatická výchova, integrovaná výuka.

PUPPETS – SOURCE OF CREATIVITY AT THE PRIMARY SCHOOL

Abstract

Creativity is human ability to cope with life situations and tasks in an unusual way which is unique for each human being. In case of the adults, creativity is usually linked to emergence of new values, new products, discovery, technological procedure etc. Nevertheless, situation is different in case of children's creativity. This kind of creativity brings "new discoveries" only from the child's subjective perspective. As for pedagogues, it is crucial to realize that the creativity is not an intellectual activity. Imagination, fantasy, dramatization, game and other activities are important parts of this process. Present school system, although there are many attempts at transformation, does not respect this fact.

The contribution is showing one way to development of creativity in pupils at the primary schools.

Key words: creativity, creative pupil, making a puppet, dramatic education, integrated education.

Úvod

Tvořivé aktivity patří k charakteristickým rysům lidské bytosti. Odpověď na otázku, co je tvořivost, není jednoduchá. Je obtížné postihnout všechny oblasti lidské činnosti, ve kterých se tvořivost projevuje, i rozmanité formy její realizace. Tvořivostí můžeme chápat produkci originálních výtvorů nové kvality. Jiné pojetí naopak zdůrazňuje vlastní rozumové a emocionální procesy než samotný výsledek tvořivosti. Je patrné, že tvořivost je velmi složitý proces, který zahrnuje velké množství nejrozličnějších aspektů - kulturních, fyzických, intelektuálních, emocionálních, genetických, psychologických, výchovných atd. Je ověřeno, že tvořivost lze ve vhodných podmínkách a vhodnými postupy rozvíjet úspěšně rozvíjet. Z psychologického hlediska je možné jí zařadit mezi základní lidské potřeby.

1 Tvořivost ve výuce

Jak bylo řečeno, lze tvořivost jako jednu z lidských potřeb ve vhodných podmínkách úspěšně rozvíjet. Nejlepší možnosti rozvoje tvořivosti má rodina a také škola. Poskytuje-li rodina dítěti vhodné podnětné prostředí, je-li dítě vedeno ke zvědavosti, má-li dostatek vhodných zdrojů informací, prostor a prostředky pro činnosti a pozitivní psychickou odezvu od svých rodičů a blízkých, je vysoká pravděpodobnost rozvoje tvořivých schopností dítěte. Obdobně je tomu tak i po

nástupu dítěte do školy. Zde však dítě je omezováno novou rolí žáka, řadou povinností a nových sociálních pravidel. Přesto má škola velké možnosti dalšího rozvoje tvůrčích procesů žáků. Je již dávno znám pozitivní vliv tvořivosti na celkový rozvoj osobnosti. Již J. A. Komenský zdůrazňoval, že „člověk se netvoří jinak než tvořením“.

Současná škola, i přes výrazné transformační snahy, ne vždy tyto možnosti využívá. Převážně se zaměřuje na zvládnutí základních vědomostí a dovedností. V kognitivní složce vzdělání se stále preferuje konvergentní myšlení, paměť, transmise a reprodukce poznatků. Zřídka se učitelé systematicky věnují rozvoji divergentního myšlení, řešení problémových situací, představivosti, fantazii, předvídavosti. Pro správné pochopení úlohy žákovské tvořivosti je třeba si uvědomit, že zpravidla nejde o objektivní tvořivost, kdy výsledkem je nový objekt, vynález, technologie atd. U žáků převládá subjektivní tvořivost. Žáci objevují něco, co je ve světě dospělých dávno známo. Cenný je však vlastní proces hledání, bádání, objevování, zkoušení, napodobování, fantazírování, hraní, riskování atd.

Jaké jsou charakteristické rysy tvořivé školy? Ani na tuto jednoduchou otázku neexistuje jednoznačná odpověď. Škola je determinována různými faktory:

- V první řadě to jsou společenské požadavky vyjádření školskou politikou, školským systémem a v případě většiny evropského školství rámcovým kurikulem. Řada pedagogů a psychologů si uvědomuje, že standardizace vzdělávání například v rámci EU může vést k potlačování rozvoje přirozeného, lidského tvořivého potenciálu. Pro další úspěšný rozvoj společnosti je ochrana sféry lidského myšlení, tvoření (tzv. ekologie lidského myšlení) stejně důležitá jako ekologie životního prostředí. [1] Je tedy potřebné, aby škola umožňovala používat ve výuce takové aspekty jako je objevování, hraní, uvažování, hodnocení, spolupráce, dobro, láska atd. Uvedené aspekty jsou často označovány za pilíře tvořivo-humanistické koncepce školy.
- Dalším faktorem jsou podmínky realizace vyučovacího procesu. Prvořadou rolí zde mají vlastní učitelé. O tom se zmíním v následující kapitole. Je však také důležité, aby učitelé měli dostatek prostoru a možností používat netradiční metody a formy výuky. Mám na mysli:

- používání divergentních úloh, převod učiva z konvergentního na divergentní charakter;
- komplexní rozvoj poznávacích funkcí žáků, využívání nižších kognitivních konvergentních funkcí (vnímání, paměť, analýza, syntéza) jako nutný základ pro rozvoj vyšších kognitivních konvergentních funkcí (dedukce, indukce, aplikace), ty pak rozšiřovat na divergentní funkce (zobecňování, hodnotící myšlení, tvořivé myšlení);
- rozvoj dílčích složek tvořivého myšlení, především rozvoj neotřelého vnímání okolí (cit pro moudrost, krásu, dobro), rozvoj důvtipu, rozvoj fantazie, obrazotvornosti, představivosti, imaginace;
- rozvoj osobnostních vlastností podporujících tvořivost, rozvoj pozitivních emocí, socializačních procesů, kooperace, hodnotové orientace, vytrvalosti, pracovitosti a konče třeba smyslem pro humor.

Důležitým faktorem jsou i materiální podmínky výuky. Jde o dostatek vhodných učebních pomůcek, technických výukových prostředků, prezentační techniky, informačních a komunikačních prostředků a vhodného materiálu. Pomůcky by měly být otevřeného charakteru umožňující variabilitu při používání. Patří sem také vhodné a inspirativní školní prostředí. Tvořivý proces je bez podstatných znalostí a dovedností nemyslitelný. Divergentní matematickou úlohu žák nemůže úspěšně řešit, pokud neovládá potřebné matematické operace. Tento případ spadá to tzv. produktivní tvořivosti. Ale i v případě expresivní tvořivosti (výrazové), která se uplatňuje v předmětech výchovného charakteru (výtvarná výchova, hudební výchova,...), je třeba ovládat základní vědomosti i dovednosti. K tomu škola potřebuje dobře vybavené odborné učebny, dílny,

laboratoře, počítačové učebny a třeba i gymnastický sál. V těchto prostorách lze žáky dovést až ke tvořivosti inovativní nebo inekktivní. Výzkum tvořivých schopností žáků, studentů učitelství i graduovaných pedagogů je náplní výzkumného projektu SGS-2014-007, který je popsán v závěru příspěvku.

2 Tvořivý učitel

Rozhodujícím faktorem při uplatňování tvořivých procesů ve vyučování je však učitel. Především tvořiví učitelé mohou vychovávat tvořivé děti. Tvořivý učitel by měl znát strukturní prvky tvořivosti, měl by umět používat fáze tvořivého procesu, chápat systém tvůrčích schopností dítěte, měl by rozumět i bariérám tvořivé práce. Požadavky na takového učitele jsou vysoké. Zvláště, když si uvědomíme, že pracuje v běžné škole, kde musí denně překonávat navyklé stereotypy klasické výuky. V těchto podmínkách by si učitel měl uvědomovat následující:

- Tvořivý může být každý žák, velmi inteligentní i prospěchově slabý, chlapec i děvče. Z toho plyne, že se tvořivost má podporovat u všech žáků.
- Tvořivost se může uplatňovat ve všech složkách lidské činnosti.
- Tvořivost se dá podporovat cvičením, trénováním, výchovou a vzděláním. Učitel by měl znát a umět používat metody a techniky rozvoje tvořivosti.
- Tvořivost je velmi obtížná činnost. Pro každou obtížnou činnost je třeba žáky vhodně motivovat. Pro tvořivost je charakteristický tzv. polymotivační charakter.
- Vést žáky ke tvořivosti předpokládá být sám tvořivý. Učitel by neměl dělat přípravy, ale měl by si výuku projektovat. Využívat sebereflexe ke svému dalšímu rozvoji a vzdělání.

Připravit tvořivého učitele je v obtížných podmínkách na pedagogických fakultách velmi problematické. Učitelské vzdělávací programy jsou založené především na odborné složce (dvojici aprobačních předmětů) a obecné pedagogice a psychologii. Největší možnosti systematického rozvoje tvořivosti studentů učitelství jsou v rámci oborových didaktik. Ty však mají nedostatečnou hodinovou dotaci. Následující ukázka integrovaného tvořivého programu dokazuje, že lze i v těchto složitých podmínkách tvořivost realizovat.

3 Loutky jako prostředek rozvoje tvořivosti

Představím vám integrovaný tvořivý program, který byl realizován na menší základní škole blízko Plzně. Program byl připraven pro žáky 5. ročníku na prvním stupni školy. Jeho hlavními aktéry byly loutky - od jejich výroby až po jejich vystoupení ve vymyšlených pohádkách. Program byl koncipován jako šestidenní projekt s názvem „Maňásci nás baví“. Do projektu byly integrovány předměty: pracovní činnosti, dramatická výchova, výtvarná výchova, český jazyk a vlastivěda. Jeho autorka Dana Škabradová jej podrobně rozpracovala (včetně exaktního ověření jeho výsledného pedagogického efektu) ve své diplomové práci [2].

A proč byly zvoleny právě loutky? Práce s loutkou je na 1. stupni ZŠ velmi vhodná. Loutku můžeme zařadit do různých částí vyučovacího programu, je vhodná stejně tak do motivační části jako do části hlavní, kdy dochází k rozkrývání meritů tématu. Dá se vymyslet mnoho podob předávání učiva zábavnou formou s loutkou v ruce. Druhým důvodem volby loutek je historie loutkářství v Plzni. Jeho tradice začíná již koncem devatenáctého století. Světovou proslulost přinesly až loutky Spejbla a Hurvínka. Jejich tvůrcem a hercem byl Josef Skupa. Postavu Spejbla vytvořil řezbář Karel Nosek kolem roku 1920. Postavy Hurvínka, Máničky a psa Žeryka pak ztvárnil Gustav Nosek (synovec Karla Noska) o deset let později. [3]

Projekt výuky byl koncipován jako komplexní integrovaná výuka. Integrace proběhla jak v rovině předmětové (horizontální integrace) v obsahu předmětů: pracovní činnosti, dramatická výchova, výtvarná výchova (estetická výchova), český jazyk, vlastivěda, tak i v rovině vertikální, kdy propojujeme teoretické poznatky s praktickými činnostmi žáků. Žáci se v průběhu projektu

zaměřili na výrobu loutek, i na jejich využití ve všech předmětech. Hlavní výchovné a vzdělávací cíle projektu byly následující:

- seznámit děti s typy loutek, vyrobit si loutku
- získat základní dovednost manipulace s marionetovými a maňáskovými loutkami
- prohlubovat osobnostně sociální rozvoj, rozvoj komunikačních dovedností a schopností
- pracovat s textem (počtení textu, reprodukce, improvizace)
- psát pohádku, příběh
- spolupracovat při plnění úkolů ve skupinách, pomáhat a naslouchat druhým, učit se kooperovat
- rozvíjet jemnou motoriku, tvořivost, fantazii a představivost
- rozvoj divadelních projevů, estetického cítění.

4 Průběh projektu

Podstatná část projektu byla zaměřena na výrobu loutek. V úvodu se děti seznámily se základními typy loutek - maňásky, javajkami, marionetami a dalšími. V motivační části si zkusili i zahrát improvizovaná divadelní představení.

Výuka byla zaměřena především na základní technické dovednosti, práci s nejrůznějším materiálem, rozvoj jemné motoriky, na představivost a na konstrukční i expresivní tvořivost.

Děti se rozhodly pro výrobu maňáska. Každý si zvolil postavu, kterou bude jeho maňásek představovat.

V druhé části projektu děti dokončily své loutky a začaly připravovat divadelní představení pro své kamarády. Nejprve se však musely dohodnout, jak vytvořené loutky „obsadí“ do připravovaných divadelních her. Děti se učily komunikovat ve skupině, respektovat názory kamarádů i prosazovat svoje mínění. Výsledkem byly nakonec čtyři divadelní skupiny se svými maňáskovými postavami.

Závěr projektu obsahoval i výraznou kognitivní fázi. Děti měly prostřednictvím loutek zpracovat co nejvíce informací o historickém období vlády „otce vlasti“ Karla IV. Děti pracovaly opět ve skupinách. Z didaktického hlediska byla činnost založena na kooperaci a hraní rolí. Ve skupině se využívali podstatné prvky kooperativního učení.

Potom si děti společně v každé skupině rozdělili role, které při kooperaci musí skupina vykonávat. Osvětlili si, v čem spočívá práce jednotlivých rolí při kooperaci.

Závěr a vyhodnocení projektu proběhlo v komunitním kruhu. Každý žák na základě sebereflexe zhodnotil svoji práci, co se mu povedlo, co nového se naučil, kde měl trochu problémy. Pak všichni společně hodnotili celý projekt. Vzbudit u dětí touhu pracovat s loutkou, hrát divadlo byl jedním z cílů autorky projektu. V případě uvedeného projektu se v plné míře potvrdilo, že jen tvořivý učitel dovede vychovávat tvořivé děti.

Závěr

Uvedený úspěšný projekt se stal východiskem pro komplexnější zkoumání úrovně tvořivých schopností žáků základní školy a studentů učitelství v oboru technická výchova na Fakultě pedagogické ZČU v Plzni. Výzkum je řešen v rámci projektu SGS-2014-007 (studentské grantové soutěže na ZČU) pod názvem Transverzální výzkum úrovně tvořivých schopností u studentů oboru technická výchova. Jako základní výzkumný nástroj je použit Urbanův figurální test tvořivého myšlení. Sběr dat je zatím ve stavu, kdy nelze ještě formulovat komplexní závěry. Projekt bude uzavřen na konci tohoto roku. Ve vztahu k uvedenému projektu lze bez nadsázky využít úvahu Paula E. Torranceho “Tvořivý učitel je pravděpodobně člověk, který miluje své učitelské povolání”. [4]

Literatura

1. ORNSTEIN, R. *The psychology of consciousness*. London: Penguin Books, 2. 1-4017-1986. ISBN 0901-9.
3. KABRADOVÁ, D. *Výroba loutek a jejich využití na 1. stupni ZŠ*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2011.
4. KIRSCHNEROVÁ, D. *Spejbl a Hurvínek .. na nitkách osudu*. Brno: Press, 2010. ISBN 978-80-251-2528-1.
5. TORRANCE, E. P. *The nature of creativity. Contemporary psychological perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. ISBN 0-521-33036-X.

Lektorovali: doc. PaedDr. Jarmila Honzíková, Ph.D., doc. PaedDr. Antonín Roják, CSc.

Kontaktní adresa:

Petr Mach, PaedDr. CSc.
Katedra matematiky, fyziky a technické výchovy FPE ZČU
Klatovská 51, 306 14 Plzeň, ČR
E-mail: pmach@kmt.zcu.cz
Telefon: +420 377 635 510